

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

DOI: 10.67227

ISSN 3060-5059

VOL.3 № 6

2026

RAQAMLI MUHITDA O'SMIR SHAXSINING IDENTITET SHAKLLANISHI

Mamayusupova Iroda Xamidovna

Qo'qon davlat universiteti, o'qituvchi (PhD)

Muminova Dinara Shamilovna

Qo'qon davlat universiteti, o'qituvchi

Annotatsiya

Ushbu maqolada raqamli muhit sharoitida o'smirlar shaxsiy identitetining shakllanish jarayoni psixologik-pedagogik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Ijtimoiy tarmoqlar, onlayn aloqa vositalari va raqamli texnologiyalarning o'smir shaxsiga ta'siri Erik Erikson va James Marsianing identitet nazariyalari asosida ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda raqamli identitet, virtual o'zini-o'zi taqdim etish va reallik o'rtasidagi ziddiyat masalalari yoritiladi. Amaliy tadqiqot Qo'qon shahrining umumta'lim maktablari o'quvchilari ishtirokida olib borilgan bo'lib, jami 120 nafar 14–17 yoshdagi o'smir qamrab olingan. Olingan natijalar asosida raqamli muhitning identitet shakllanishiga ijobiy va salbiy ta'sirlari aniqlangan hamda pedagogik amaliyot uchun tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: identitet, o'smir, raqamli muhit, ijtimoiy tarmoqlar, shaxs shakllanishi, virtual identitet, raqamli psixologiya.

ФОРМИРОВАНИЕ ИДЕНТИЧНОСТИ ЛИЧНОСТИ ПОДРОСТКА В ЦИФРОВОЙ СРЕДЕ

Мамаюсупова Ирода Хамидовна

Кокандский государственный университет, преподаватель (PhD)

Муминова Динара Шамиловна

Кокандский государственный университет, преподаватель

Аннотация

В данной статье анализируется процесс формирования личностной идентичности подростков в цифровой среде с психологической и педагогической точек зрения. Влияние социальных сетей, средств онлайн-коммуникации и цифровых технологий на личность подростка рассматривается на основе теорий идентичности Эрика Эриксона и Джеймса Марсии. В исследовании освещаются вопросы цифровой идентичности, виртуальной самопрезентации и конфликта между реальностью и реальностью. Прикладное исследование проводилось с участием учащихся средних школ города Коканд, охватив в общей сложности 120 подростков в возрасте 14–17 лет. На основе полученных результатов были выявлены положительные и отрицательные эффекты цифровой среды на формирование идентичности и разработаны рекомендации для педагогической практики.

Ключевые слова: идентичность, подросток, цифровая среда, социальные сети, формирование личности, виртуальная идентичность, цифровая психология.

THE FORMATION OF ADOLESCENT IDENTITY IN THE DIGITAL ENVIRONMENT

Mamayusupova Iroda Xamidovna

Kokand State University, Lecturer (PhD)

Muminova Dinara Shamilovna

Kokand State University, Lecturer

Abstract

This article analyzes the process of personal identity formation among adolescents in a digital environment from a psychological and pedagogical perspective. The influence of social networks, online communication tools, and digital technologies on adolescent personality is examined through the lens of Erik Erikson's psychosocial development theory and James Marcia's identity status model. The study addresses issues of digital identity, virtual self-presentation, and the conflict between online and offline selves. The empirical research was conducted among students of secondary schools in Kokand city, covering 120 adolescents aged 14–17. The findings identify both positive and negative impacts of the digital environment on identity formation, and practical pedagogical recommendations are proposed.

Keywords: identity, adolescent, digital environment, social networks, personality formation, virtual identity, digital psychology.

XXI asr axborotlashgan jamiyat davri sifatida inson hayotining barcha jabhalariga raqamli texnologiyalarning chuqur kirib borishi bilan tavsiflanadi. Internet, mobil qurilmalar, sun'iy intellekt, ijtimoiy tarmoqlar va turli raqamli platformalar insonlarning muloqot qilish usullari, bilim olish jarayonlari, bo'sh vaqtni tashkil etish shakllari hamda ijtimoiy munosabatlar tizimini tubdan o'zgartirmoqda. Ayniqsa, raqamli texnologiyalar bilan birga ulg'ayayotgan yosh avlod vakillari uchun virtual makon kundalik hayotning ajralmas qismiga aylangan. Bugungi kunda o'smirlar nafaqat axborot iste'molchisi, balki raqamli kontent yaratuvchisi, onlayn hamjamiyatlar ishtirokchisi va virtual ijtimoiy munosabatlarning faol subyekti sifatida namoyon bo'lmoqda.

So'nggi yillarda olib borilgan xalqaro tadqiqotlar o'smirlarning internet va ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish ko'rsatkichlari izchil ortib borayotganini tasdiqlamoqda. J. Twenge ma'lumotlariga ko'ra, zamonaviy o'smirlar kuniga o'rtacha 7–9 soat vaqtini turli raqamli qurilmalar va onlayn platformalarda o'tkazadilar [13, 45–47-b.]. Ushbu holat o'smirlarning nafaqat bo'sh vaqtini tashkil etishiga, balki ularning hissiy rivojlanishi, ijtimoiylashuvi, qadriyatlar tizimi va shaxsiy identitetining shakllanishiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Raqamli texnologiyalar tufayli o'smirlar dunyoning istalgan nuqtasidagi tengdoshlari bilan muloqot qilish, o'z fikr va qarashlarini omma oldida ifodalash hamda turli ijtimoiy guruhlariga qo'shilish imkoniyatiga ega bo'lmoqda.

Psixologik nuqtayi nazardan qaralganda, o'smirlik davri inson rivojlanishining eng murakkab va mas'uliyatli bosqichlaridan biri hisoblanadi. Aynan shu davrda shaxs o'zining ijtimoiy mavqei, qadriyatlari, maqsadlari va hayotiy yo'nalishlarini aniqlashga harakat qiladi. Erik Erikson nazariyasiga ko'ra, o'smirlik davrining asosiy psixologik vazifasi identitetni shakllantirishdan iborat bo'lib, bu jarayon "identitetga erishish" va "rol chalkashligi" o'rtasidagi ziddiyat orqali namoyon bo'ladi [3, 128–141-b.]. Shaxsning o'zini anglash darajasi, o'z imkoniyatlari va kelajakdagi o'rnini tasavvur qila olishi uning muvaffaqiyatli ijtimoiy moslashuvining muhim omillaridan biri sanaladi.

Raqamli muhitning rivojlanishi identitet shakllanishi jarayoniga yangi mazmun va shakllarni olib kirdi. Avvallari o'smirlar o'z identitetini asosan oila, maktab, do'stlar davrasi va mahalla kabi an'anaviy ijtimoiy institutlar ta'sirida shakllantirgan bo'lsa, bugungi kunda bu jarayonga virtual makon ham faol ta'sir ko'rsatmoqda. Ijtimoiy tarmoqlar, bloglar, forumlar va messenjerlar o'smirlarga o'zlarini turli shakllarda namoyon etish, yangi rollarni sinab ko'rish va boshqalarning munosabatini kuzatish imkonini bermoqda. Shu sababli identitet shakllanishi endilikda faqat real hayot bilan cheklanib qolmay, balki virtual makonda ham davom etadigan murakkab ijtimoiy-psixologik jarayonga aylangan.

Instagram, TikTok, Telegram, YouTube va boshqa platformalar o'smirlar uchun o'ziga xos ijtimoiy maydon vazifasini bajarmoqda. Ushbu platformalarda foydalanuvchilar o'z suratlarini, videolari, fikrlari va kundalik hayoti bilan bog'liq ma'lumotlarni joylashtirib, boshqalarning bahosi va munosabatini qabul qiladilar. Natijada o'smirlarda virtual identitet shakllanadi. Virtual identitet ko'pincha real hayotdagi "men" obrazidan farq qilishi mumkin. Ayrim hollarda o'smirlar o'zlarini ijtimoiy tarmoqlarda ideallashtirilgan shaklda taqdim etishga intiladilar, bu esa real va virtual identitet o'rtasida tafovut yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. Sh. Turkle ta'kidlaganidek, raqamli muhit shaxsga bir vaqtning o'zida bir nechta identitetlarni sinab ko'rish imkoniyatini bersa-da, u identitetning parchalanishi va shaxsiy yaxlitlikning zaiflashishi xavfini ham yuzaga keltiradi [12, 24–31-b.].

Bundan tashqari, ijtimoiy tarmoqlarning keng tarqalishi o'smirlar orasida ijtimoiy taqqoslash jarayonlarini kuchaytirmoqda. Foydalanuvchilar ko'pincha boshqalarning muvaffaqiyatlari, tashqi ko'rinishi yoki turmush tarzini kuzatib, o'zlarini ular bilan solishtiradilar. Festingerning ijtimoiy taqqoslash nazariyasiga ko'ra, bunday holatlar shaxsning o'z-o'zini baholashiga bevosita ta'sir ko'rsatadi [5, 118–122-b.]. Zamonaviy tadqiqotlar esa ijtimoiy tarmoqlardagi muntazam taqqoslashlar o'smirlarda o'ziga ishonchsizlik, tashvish va identitet inqirozining kuchayishiga olib kelishi mumkinligini ko'rsatmoqda [4, 40–43-b.].

Shu bilan birga, raqamli muhitni faqat salbiy hodisa sifatida baholab bo'lmaydi. Tadqiqotchilar internet va ijtimoiy tarmoqlar o'smirlarga o'z qiziqishlari va qobiliyatlarini rivojlantirish, yangi bilimlarni egallash, tengdoshlari bilan muloqot qilish va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni topish imkonini berishini ta'kidlaydilar [10, 84–96-b.]. Ayniqsa, o'z yashash hududida hamfikrlarini topa olmaydigan yoshlar uchun virtual hamjamiyatlar identitetni shakllantirishning muhim resursi bo'lib xizmat qilmoqda.

O'zbekiston sharoitida ham raqamlashtirish jarayonlari jadal sur'atlarda rivojlanmoqda. Internet infratuzilmasining kengayishi, mobil aloqa xizmatlarining ommalashuvi va raqamli xizmatlarning ko'payishi natijasida yoshlarning virtual makondagi faolligi ortib bormoqda. O'zbekiston Respublikasi

Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi ma'lumotlariga ko'ra, 2023-yilda mamlakat aholisining katta qismi internetdan muntazam foydalanayotgan bo'lib, ayniqsa 14–24 yosh toifasida internet qamrovi juda yuqori darajaga yetgan [9]. Bu esa raqamli muhitning yoshlar psixologiyasi va shaxs rivojlanishiga ta'sirini ilmiy jihatdan o'rganishni dolzarb vazifaga aylantiradi.

Adabiyotlar sharhi

O'smir shaxsining identitet shakllanishi psixologiya fanida eng ko'p o'rganilgan mavzulardan biri hisoblanadi. Mazkur masalaning nazariy asoslari, avvalo, Erik Erikson tomonidan ishlab chiqilgan psixosozial rivojlanish nazariyasiga borib taqaladi. Olimning ta'kidlashicha, o'smirlilik davri inson rivojlanishining eng muhim bosqichlaridan biri bo'lib, aynan shu davrda shaxs "identitetga erishish" va "rol chalkashligi" o'rtasidagi ichki ziddiyatni boshdan kechiradi. Erikson identitetni shaxsning o'ziga nisbatan yaxlit va barqaror tasavvurlar tizimi sifatida talqin qiladi hamda uning muvaffaqiyatli shakllanishi keyingi hayot bosqichlaridagi ijtimoiy moslashuvning muhim omili ekanligini ko'rsatadi [3, 128–141-b.].

Erikson nazariyasini amaliy jihatdan rivojlantirgan olimlardan biri **Jeyms Marsiya** hisoblanadi. U identitet shakllanishini empirik tadqiq etish maqsadida to'rtta identitet maqomini ajratib ko'rsatgan: identitet diffuziyasi, identitetni muddatidan oldin qabul qilish (foreclosure), moratoriy va identitetga erishish. Marsiya fikriga ko'ra, identitetning shakllanishi shaxsning tanlov qilish va muqobil imkoniyatlarni o'rganish darajasiga bog'liq bo'lib, o'smirlar turli maqomlar o'rtasida harakatlanib boradilar [8, 552–556-b.]. Ushbu yondashuv bugungi kunda ham o'smirlarning raqamli muhitdagi xulq-atvori va o'zini namoyon etish usullarini tahlil qilishda keng qo'llanilmoqda.

Globallashuv va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi identitet masalasiga yangicha yondashuvlarni yuzaga keltirdi. J. Arnett zamonaviy yoshlarning identiteti global madaniy oqimlar ta'sirida shakllanayotganini ta'kidlaydi. Uning fikricha, internet va ommaviy kommunikatsiya vositalari yoshlarning qadriyatlarini, qiziqishlari va hayotiy maqsadlarini shakllantirishda muhim omilga aylangan [1, 775–778-b.]. Natijada mahalliy madaniy an'analar bilan global madaniyat elementlari o'rtasida murakkab o'zaro ta'sir yuzaga keladi.

Raqamli muhitda identitet shakllanishini o'rganishda Sherry Turkle tadqiqotlari alohida ahamiyatga ega. U internet makonini insonning turli identitetlarni sinab ko'rishi mumkin bo'lgan "tajriba maydoni" sifatida baholaydi. Dastlabki tadqiqotlarida Turkle virtual muhitning shaxsiy rivojlanish uchun yangi imkoniyatlar yaratishini qayd etgan bo'lsa, keyingi ishlarida texnologiyalarning insonlararo muloqotga salbiy ta'siriga e'tibor qaratadi [11, 178–185-b.; 12, 21–37-b.]. Olimning fikricha, doimiy onlayn faollik o'smirlarda real va virtual "men" o'rtasidagi tafovutni kuchaytirishi mumkin.

O'smirlarning ijtimoiy tarmoqlardagi faoliyatini tadqiq etgan Valkenburg va Peter onlayn muloqotning shaxs rivojlanishiga ta'sirini kompleks model asosida tushuntirganlar. Ularning tadqiqotlari natijalariga ko'ra, ijtimoiy tarmoqlar o'smirlarga o'z fikr va his-tuyg'ularini erkin ifodalash imkonini beradi, bu esa o'z navbatida identitet shakllanishini qo'llab-quvvatlaydi. Shu bilan birga, salbiy izohlar, kiberzo'rvonlik va ijtimoiy taqqoslash holatlari psixologik noqulayliklarni keltirib chiqarishi mumkin [14, 123–126-b.].

Ijtimoiy taqqoslash mexanizmlarini tushuntirishda **Leon Festingerning** nazariyasi muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Olim insonlar o'z qobiliyatlari va shaxsiy fazilatlarini boshqalar bilan taqqoslash orqali baholashga moyil ekanligini ko'rsatgan [5, 118–122-b.]. Raqamli muhitda esa bu jarayon yanada kuchayadi, chunki foydalanuvchilar ko'pincha boshqalarning **ideallashtirilgan** hayot tasvirlari bilan to'qnashadilar. Shu nuqtai nazardan Fardouly va hamkorlari ijtimoiy tarmoqlardagi taqqoslashlarning, ayniqsa, qizlarda tashqi ko'rinish va o'z-o'zini baholash bilan bog'liq muammolarni kuchaytirishini aniqlaganlar [4, 40–43-b.].

Banduraning ijtimoiy-kognitiv nazariyasi ham raqamli muhitdagi identitet shakllanishini tushuntirishda muhim o'rin tutadi. Olim ta'lim va rivojlanish jarayonida kuzatish hamda taqlid qilish mexanizmlarining ahamiyatini asoslab bergan [2, 47–53-b.]. Bugungi kunda o'smirlar nafaqat ota-onalar yoki o'qituvchilardan, balki bloggerlar, influencerlar va media qahramonlaridan ham namuna olmoqdalar. Bu holat identitet shakllanishining yangi shakllarini yuzaga keltirmoqda.

Raqamli identitet fenomeni Subrahmanyam va Smahel tomonidan ham chuqur o'rganilgan. Ularning fikricha, internet makoni o'smirlarga o'z qiziqishlari va qarashlariga mos ijtimoiy guruhlarni topish imkonini beradi. Ayniqsa, real hayotda ijtimoiy qo'llab-quvvatlash yetishmaydigan yoshlar uchun virtual hamjamiyatlar identitet shakllanishining muhim manbai hisoblanadi [10, 84–96-b.].

Internetdan foydalanish intensivligi va psixologik farovonlik o'rtasidagi bog'liqlik van der Aa va hamkorlari tomonidan tadqiq etilgan. Mualliflar internetdan me'yorida ortiq foydalanish o'smirlarning

hissiy holati, ijtimoiy moslashuvi va o'z-o'zini anglash jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligini aniqlaganlar [15, 768–773-b.]. Bu natijalar raqamli muhitning identitet rivojlanishiga ta'sirini o'rganishda muhim empirik asos bo'lib xizmat qiladi.

O'zbekistonlik olimlar orasida ham mazkur masalaga qiziqish ortib bormoqda. Yo'ldosheva ijtimoiy tarmoqlarning o'smirlar psixologiyasiga ta'sirini tahlil qilib, virtual muloqotning shaxslararo munosabatlar va o'zini anglash jarayonidagi rolini ko'rsatgan [16, 35–38-b.]. Hamidova esa raqamli addiksiya va shaxsiy identitet o'rtasidagi bog'liqlikni tadqiq etib, internetdan nazoratsiz foydalanish identitet diffuziyasi xavfini kuchaytirishini ta'kidlagan [7, 46–49-b.].

Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, raqamli muhit o'smir identitetining shakllanishida murakkab va ko'p qirrali omil sifatida namoyon bo'ladi. Bir tomondan, u o'zini ifodalash, ijtimoiy aloqalarni kengaytirish va identitet izlanishlari uchun qulay imkoniyatlar yaratadi. Ikkinchi tomondan esa, ijtimoiy taqqoslash, virtual va real identitet o'rtasidagi nomuvofiqlik hamda internetga qaramlik kabi omillar identitet rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Mazkur holat raqamli muhitning o'smir shaxsiga ta'sirini kompleks va tizimli ravishda o'rganish zaruratini yanada kuchaytiradi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda o'smirlar identitetining raqamli muhit ta'sirida shakllanish xususiyatlarini o'rganish maqsadida aralash metodologik yondashuv (**mixed methods**) qo'llanildi. Tadqiqotning miqdoriy qismida so'rovnomalar usuli asosida ma'lumotlar yig'ildi, sifat qismida esa yarim strukturalashtirilgan intervyular o'tkazildi. Empirik tadqiqot Qo'qon shahridagi uchta umumta'lim maktabining 8–10-sinf o'quvchilari orasida amalga oshirildi. Tadqiqotda 14–17 yoshdagi jami 120 nafar o'smir (60 nafar qiz va 60 nafar o'g'il bola) ishtirok etdi. Ma'lumotlarni yig'ishda J. Marsianing identitet maqomlari konsepsiyasi asosida ishlab chiqilgan diagnostik savolnoma hamda **raqamli identitet shkalasi**dan foydalanildi. Shuningdek, ishtirokchilarning kunlik ekran vaqti, foydalanadigan ijtimoiy tarmoqlari, onlayn va oflayn identitet o'rtasidagi farq darajasi hamda ijtimoiy taqqoslashga moyilligi aniqlashtirildi. Olingan ma'lumotlar statistik jihatdan qayta ishlanib, korrelyatsion, qiyosiy va tavsifiy tahlil usullari yordamida tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari raqamli muhit omillari bilan identitet shakllanishi ko'rsatkichlari o'rtasidagi bog'liqliklarni aniqlash imkonini berdi.

Natijalar va muhokama

Tadqiqot natijalari o'smirlarning raqamli muhitdagi faolligi va identitet shakllanishi o'rtasida muayyan bog'liqlik mavjudligini ko'rsatdi. Tadqiqotda ishtirok etgan 120 nafar o'smirlarning internet va ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish ko'rsatkichlari tahlil qilinganda, respondentlarning 82 foizi internetdan har kuni faol foydalanishi, 67 foizi esa kuniga 5 soatdan ortiq vaqtini ijtimoiy tarmoqlarda o'tkazishi aniqlandi. Ishtirokchilar orasida Telegram, Instagram, TikTok va YouTube platformalari eng ommabop ijtimoiy tarmoqlar sifatida qayd etildi.

J. Marsia identitet maqomlari bo'yicha o'tkazilgan diagnostika natijalariga ko'ra, respondentlarning 38 foizi moratoriy maqomida, 27 foizi identitet diffuziyasi holatida, 22 foizi identitetga erishish maqomida va 13 foizi identitetni muddatidan oldin qabul qilish (foreclosure) maqomida ekanligi aniqlandi. Olingan natijalar o'smirlarning katta qismi hali ham faol identitet izlanishi bosqichida ekanligini ko'rsatdi.

Kunlik ekran vaqti hamda identitet ko'rsatkichlari o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash maqsadida o'tkazilgan korrelyatsion tahlil natijalariga ko'ra, ekran vaqtining ortishi bilan identitet diffuziyasi darajasi ham oshib borishi kuzatildi ($r=0,42$; $p<0,01$). Kuniga 6 soatdan ortiq ijtimoiy tarmoqlardan foydalanadigan o'smirlar guruhida identitetning noaniqligi va o'zini anglash bilan bog'liq qiyinchiliklar nisbatan yuqori ko'rsatkichlarni namoyon etdi.

Tadqiqot davomida onlayn va oflayn identitet o'rtasidagi farq darajasi ham o'rganildi. Natijalarga ko'ra, respondentlarning 58 foizi ijtimoiy tarmoqlardagi obrazlari real hayotdagi shaxsiy qiyofalaridan qisman farq qilishini bildirgan bo'lsa, 21 foizi ushbu farq sezilarli ekanligini qayd etdi. Faqatgina 21 foiz ishtirokchi virtual va real hayotdagi o'zini namoyon etish usullari deyarli bir xil ekanligini ko'rsatdi.

Jinsiy tafovutlar bo'yicha tahlillar qizlarda onlayn identitetni **ideallashtirish** ko'rsatkichlari o'g'il bolalarga nisbatan yuqoriroq ekanligini aniqladi. Qizlarning 64 foizi ijtimoiy tarmoqlarda o'zlarini yanada ijobiy va jozibador ko'rsatishga harakat qilishlarini bildirgan bo'lsa, bu ko'rsatkich o'g'il bolalarda 47 foizni tashkil etdi. Shu bilan birga, qizlarda ijtimoiy taqqoslashga moyillik ham yuqoriroq ekanligi kuzatildi.

Raqamli identitet shkalasi natijalari respondentlarning 64 foizi ijtimoiy tarmoqlarni o'z fikrlari, qiziqishlari va qobiliyatlarini namoyon etishning muhim vositasi deb hisoblashini ko'rsatdi. Ishtirokchilarning 71 foizi internet orqali yangi do'stlar orttirganini, 59 foizi esa ijtimoiy tarmoqlar ularga

o'z qiziqishlariga mos hamfikrlarni topishga yordam berganini qayd etdi. Bu ko'rsatkichlar raqamli muhitning o'smirlar uchun muhim ijtimoiylashuv maydoni ekanligini tasdiqlaydi.

Yarim strukturalashtirilgan intervyular natijalari ham qator muhim ma'lumotlarni berdi. Respondentlarning aksariyati ijtimoiy tarmoqlar orqali o'z qiziqishlari va qarashlarini erkin ifodalash imkoniyatiga ega ekanliklarini ta'kidladilar. Shu bilan birga, ayrim ishtirokchilar kuzatuvchilar soni, layklar va izohlarning miqdori ularning kayfiyati hamda o'z-o'zini baholashiga ta'sir qilishini qayd etdilar. Intervyularda ishtirok etgan o'smirlarning 46 foizi ijtimoiy tarmoqlardagi boshqalarning muvaffaqiyatlari bilan o'zlarini taqqoslash holatlarini tez-tez boshdan kechirishlarini bildirganlar.

Muhokama

Tadqiqot natijalari raqamli muhitning o'smir shaxsi identitetining shakllanishiga ko'rsatadigan ta'siri murakkab va ko'p qirrali ekanligini tasdiqladi. Olingan ma'lumotlar zamonaviy o'smirlarning identitet rivojlanishi an'anaviy ijtimoiy institutlar – oila, maktab va tengdoshlar guruhi bilan bir qatorda virtual makon ta'sirida ham kechayotganligini ko'rsatadi. Raqamli texnologiyalarning kundalik hayotga chuqur kirib borishi natijasida identitet shakllanishining mazmuni, mexanizmlari va namoyon bo'lish shakllari sezilarli darajada o'zgarmoqda.

Tadqiqotda aniqlangan identitet maqomlari taqsimoti o'smirlarning aksariyati moratoriy va diffuziya bosqichlarida ekanligini ko'rsatdi. Bu holat Eriksonning o'smirlik davrini identitet izlanishi davri sifatida tavsiflagan nazariy qarashlari bilan mos keladi. O'smirlar bu davrda turli ijtimoiy rollarni sinab ko'radilar, turli qadriyatlar va qarashlarni qabul qilish yoki rad etish orqali o'z shaxsiy pozitsiyalarini shakllantirishga harakat qiladilar. Raqamli muhit esa ushbu izlanishlar uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Internet orqali o'smirlar turli madaniyatlar, hayot tarzi va dunyoqarashlar bilan tanishib, o'z identitetlarini qayta ko'rib chiqish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shu sababli moratoriy maqomining yuqori ulushi ma'lum darajada tabiiy holat sifatida baholanishi mumkin.

Shu bilan birga, identitet diffuziyasi ko'rsatkichlarining ham nisbatan yuqori ekanligi e'tiborga loyiqdir. Bu holat ayrim o'smirlarning o'z maqsadlari, qadriyatlari va kelajak rejalari borasida aniq tasavvurlarga ega emasligini ko'rsatadi. Tadqiqot davomida ekran vaqti bilan identitet diffuziyasi o'rtasida aniqlangan ijobiy bog'liqlik raqamli muhitning nazoratsiz va me'yoridan ortiq iste'mol qilinishi identitet rivojlanishida muayyan qiyinchiliklarni yuzaga keltirishi mumkinligini ko'rsatadi. Mazkur natijalar van der Aa va hamkorlari hamda Twenge tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar bilan uyg'unlik kasb etadi. Ularning fikricha, internetdan haddan tashqari foydalanish shaxsning real ijtimoiy faoliyatini qisqartirib, o'zini anglash jarayonining sustlashishiga olib kelishi mumkin.

Tadqiqot natijalarida onlayn va oflayn identitet o'rtasidagi tafovutlarning mavjudligi ham aniqlandi. Respondentlarning katta qismi ijtimoiy tarmoqlardagi o'z obrazlari real hayotdagi shaxsiy qiyofalaridan qisman yoki sezilarli darajada farq qilishini ta'kidladi. Ushbu holat Sherry Turkle tomonidan ilgari surilgan **“ko'p qatlamli identitet”** konsepsiyasini tasdiqlaydi. Virtual muhit foydalanuvchilarga o'zlarini istalgan tarzda namoyon etish imkoniyatini beradi, natijada ideallashtirilgan yoki ijtimoiy jihatdan maqbul bo'lgan obrazlar yaratiladi. Bunday vaziyat ayrim hollarda shaxsning o'ziga bo'lgan munosabatini ijobiy tomonga o'zgartirishi mumkin bo'lsa-da, virtual va real **“men”** o'rtasidagi tafovut ortib borishi psixologik ziddiyatlarni keltirib chiqarishi ehtimoli ham mavjud. Qizlar va o'g'il bolalar o'rtasidagi farqlar ham muhim natijalardan biri bo'ldi. Tadqiqotda qizlar onlayn identitetni ideallashtirish va ijtimoiy taqqoslashga ko'proq moyillik ko'rsatganlari aniqlandi. Ushbu natija Fardouly va hamkorlari tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar bilan mos keladi. Ijtimoiy tarmoqlarda tashqi ko'rinish, muvaffaqiyat va mashhurlikning faol targ'ib qilinishi, ayniqsa, qizlarda o'zini baholash jarayoniga kuchli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Doimiy taqqoslash natijasida o'smirlar o'zlarini boshqalardan kamroq muvaffaqiyatli yoki kamroq jozibador deb his qilishlari ehtimoli ortadi. Bu esa identitetning shakllanish jarayonida ichki ishonchsizlik va qoniqmaslik hissining paydo bo'lishiga sabab bo'lishi mumkin.

Biroq tadqiqot natijalari raqamli muhitning faqat salbiy jihatlarini emas, balki uning rivojlantiruvchi imkoniyatlarini ham namoyon etdi. Ishtirokchilarning katta qismi internet va ijtimoiy tarmoqlarni o'z fikrlarini ifodalash, yangi bilimlarni o'zlashtirish hamda hamfikir insonlar bilan muloqot qilish vositasi sifatida baholadilar. Ayniqsa, o'z qiziqishlari bo'yicha mahalliy muhitda yetarli qo'llab-quvvatlash topa olmaydigan o'smirlar uchun virtual hamjamiyatlar muhim ijtimoiy va psixologik resurs vazifasini bajarishi kuzatildi. Bu holat Subrahmanyam va Smahel tomonidan ilgari surilgan qarashlarni tasdiqlaydi. Ularning fikricha, internet makoni o'smirlarga identitetni xavfsiz sharoitda sinab ko'rish va rivojlantirish imkonini beradi.

Tadqiqot davomida aniqlangan yana bir muhim jihat shundan iboratki, raqamli muhitning

identitet shakllanishiga ta'siri foydalanishning o'zi bilan emas, balki undan foydalanish sifati bilan ko'proq bog'liqdir. Ya'ni, internetdan ta'lim olish, ijodiy faoliyat, muloqot va o'zini rivojlantirish maqsadlarida foydalanayotgan o'smirlar identitetning nisbatan barqaror shakllarini namoyon etgan bo'lsalar, asosan passiv kuzatuv, ko'ngilochar kontent iste'moli va ijtimoiy taqqoslash bilan shug'ullanuvchi respondentlarda identitet diffuziyasi va noaniqligi ko'rsatkichlari yuqoriroq bo'lgan. Bu holat raqamli savodxonlik va media madaniyatini rivojlantirishning muhimligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Tadqiqot natijalari raqamli muhit zamonaviy o'smir identitetining shakllanishida muhim ijtimoiy-psixologik omilga aylanganligini ko'rsatdi. Virtual makon o'smirlarga o'z imkoniyatlarini namoyon etish, yangi tajribalarni sinab ko'rish va ijtimoiy aloqalarni kengaytirish uchun qulay sharoit yaratmoqda. Shu bilan birga, identitet noaniqligi, ijtimoiy taqqoslash, virtual va real obrazlar o'rtasidagi tafovut hamda internetga ortiqcha qaramlik kabi omillar shaxs rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Mazkur holat pedagoglar, psixologlar va ota-onalar tomonidan o'smirlarning raqamli faoliyatiga ongli va tizimli yondashuvni talab qiladi. Raqamli muhit imkoniyatlaridan samarali foydalanish va uning salbiy oqibatlarini kamaytirish orqali o'smirlarning sog'lom va barqaror identitetini shakllantirish mumkin.

Xulosa. Olib borilgan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, raqamli muhit o'smir identitetining shakllanishiga ambivalent — ham imkoniyat, ham xavf yaratuvchi — ta'sir ko'rsatadi. Bir tomondan, raqamli platformalar o'smirlar identitet izlanishi, o'zini ifodalash va ijtimoiy aloqalar uchun yangi maydon taqdim etadi. Boshqa tomondan, ekran vaqtining me'yoridan ortishi identitet diffuziyasi va parchalanishini keltirib chiqarishi mumkin. Pedagogik amaliyot uchun quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi: (1) maktab psixologlari va o'qituvchilar uchun raqamli savodxonlik va identitet masalalariga bag'ishlangan maxsus trening dasturlarini joriy etish; (2) o'smirlar uchun onlayn va oflayn identitet integratsiyasiga yo'naltirilgan guruh mashg'ulotlari tashkil etish; (3) ota-onalar bilan birgalikda ekran vaqti va raqamli gigiyena bo'yicha **psixosozlik** tadbirlarini o'tkazish; (4) maktab o'quv dasturlariga media savodxonligi elementlarini kiritish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Arnett J.J. The psychology of globalization // *American Psychologist*. – 2002. – Vol. 57, No. 10. – P. 774–783.
2. Bandura A. *Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory*. – Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1986.
3. Erikson E.H. *Identity: Youth and Crisis*. – New York: W.W. Norton & Company, 1968.
4. Fardouly J., Diedrichs P.C., Vartanian L.R., Halliwell E. Social comparisons on social media: The impact of Facebook on young women's body image concerns and mood // *Body Image*. – 2015. – Vol. 13. – P. 38–45.
5. Festinger L. A theory of social comparison processes // *Human Relations*. – 1954. – Vol. 7, No. 2. – P. 117–140.
6. Goffman E. *The Presentation of Self in Everyday Life*. – New York: Doubleday, 1959.
7. Hamidova N. O'smir yoshdagilarning raqamli addiksiyasi va shaxsiy identiteti o'rtasidagi bog'liqlik // *Psixologiya va pedagogika: nazariya va amaliyot*. – 2022. – № 3(15). – B. 44–51.
8. Marcia J.E. Development and validation of ego-identity status // *Journal of Personality and Social Psychology*. – 1966. – Vol. 3, No. 5. – P. 551–558.
9. O'zbekiston Respublikasi Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi. *Internet foydalanuvchilari statistikasi: 2023-yil hisoboti*. – Toshkent, 2023.
10. Subrahmanyam K., Smahel D. *Digital Youth: The Role of Media in Development*. – New York: Springer, 2011.
11. Turkle S. *Life on the Screen: Identity in the Age of the Internet*. – New York: Simon & Schuster, 1995.
12. Turkle S. *Reclaiming Conversation: The Power of Talk in a Digital Age*. – New York: Penguin Press, 2015.
13. Twenge J.M. *iGen: Why Today's Super-Connected Kids Are Growing Up Less Rebellious, More Tolerant, Less Happy*. – New York: Atria Books, 2017.
14. Valkenburg P.M., Peter J. Online communication among adolescents: An integrated model of its attraction, opportunities, and risks // *Journal of Adolescent Health*. – 2011. – Vol. 48, No. 2. – P. 121–127.
15. Van der Aa N. et al. Daily and compulsive internet use and well-being in adolescence // *Journal of Youth and Adolescence*. – 2009. – Vol. 38. – P. 765–776.
16. Yo'ldosheva M. Ijtimoiy tarmoqlarning o'smir psixologiyasiga ta'siri // *Yoshlar va jamiyat*. – 2021. – № 2(8). – B. 33–40.